

Copyright© 2025 by Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
Opublikowano w wolnym dostępie (Open Access) na licencji CC BY-NC-ND 4.0

Znaczenie odporności dla bezpieczeństwa jednostek i społeczności. Wprowadzenie

Janusz Ziarko

dr hab., prof. UAFM, Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0002-9100-2807>

Współczesne społeczności bardzo często doświadczają niezwykle intensywnych klęsk żywiołowych – katastrof zagrażających zdrowiu i życiu ludzi, ich mieniu, środowisku przyrodniczemu i infrastrukturze gospodarczej. Sytuacje katastrofalne związane są ze zjawiskami naturalnymi (powódzie, lawiny, burze, ekstremalnie niskie i wysokie temperatury, susze, pożary lasów, epidemie chorób zakaźnych, aktywności wulkaniczne, trzęsienia ziemi), a także powodowane są przez człowieka – w tym zniszczenia będące wynikiem konfliktów i wojen, ataków terrorystycznych czy różnego rodzaju awarii przemysłowych. Chociaż zagrożenia są nieuniknione, a całkowite wyeliminowanie ryzyka jest niemożliwe, niezwykle ważne jest umożliwienie społecznościom uodpornienia się na skutki zagrożeń naturalnych i powodowanych przez ludzi. Odporność społeczna, czyli trwała zdolność społeczności do przetrwania i odbudowy po skutkach katastrof, staje się kluczowa dla zapewnienia społecznościom bezpieczeństwa w sytuacjach kryzysowych. Polega ona na przewidywaniu, planowaniu i ograniczaniu ryzyka związanego z katastrofami w celu skutecznej ochrony osób, społeczności i krajów, ich źródeł utrzymania, zdrowia, dziedzictwa kulturowego, aktywów społeczno-gospodarczych i ekosystemów¹.

¹ *Rekomendacje do Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa, 4 lipca 2024 r., pkt. 4.1. Filar 1 – Bezpieczeństwo państwa i obywateli, pkt. 4.1.2. Odporność państwa i obrona powszechna, pkt. 9 i 10, s. 25–26.

Odporność jest z natury dynamiczna i opiera się na heraklitejskiej koncepcji „wszystko się zmienia, nic nie jest niezmiennie”. Jej dynamizm obejmuje złożoność, niepewność, zmianę, kryzys jako normalne, a nie wyjątkowe warunki. Dlatego analiza odporności społecznej ukierunkowana jest na zrozumienie mechanizmów, dzięki którym społeczność może dostosować się nie tylko do wyzwań, z którymi ma do czynienia bezpośrednio, ale także do tych nieoczekiwanych i nieznanych. Odporność sprawia, że społeczności stają się przygotowane, że są chronione przed zagrożeniami kryzysowymi o negatywnych dla nich konsekwencjach oraz że są zdolne do reagowania na nie i szybkiego odzyskiwania sił po ich ustąpieniu.

Obecnie wśród teoretyków i praktyków zarządzania kryzysowego panuje zgoda co do tego, że odporność społeczności ujmować można jako składającą się z trzech wymiarów: 1) zdolności radzenia sobie poprzez pokonywanie wszelkiego rodzaju przeciwności losu; 2) zdolności adaptacyjnej, jako zdolności do uczenia się na podstawie przeszłych doświadczeń i dostosowywania się do przyszłych wyzwań; 3) zdolności transformacyjnej, jako zdolności do reorganizacji instytucji, które wspierają indywidualny dobrobyt i zrównoważoną odporność społeczną w obliczu przyszłych kryzysów. Ale odporność uznawana jest także za koncepcję niejasną, niewyjaśniającą relacji między trzema wymiarami odporności społecznej. Nadal nie wiemy, w jakich warunkach wymiary odporności społecznej mogą się wzajemnie wzmacniać, a w jakich jedna zdolność może podważać inną, a także nie wiemy, na czym dokładnie polega proces budowania odporności. Odporność pozostaje ciągle pojęciem amorficznym, rozumianym i stosowanym w różny sposób przez różne grupy badaczy i praktyków. Brakuje nam dokładnej wiedzy na temat czynników determinujących odporność społeczności, nie wiemy, jak można czy należy te czynniki zmienić, ale także brak nam wiedzy na temat „dźwigni” działań, które umożliwiłyby społecznościom szybki rozwój zdolności odpornościowych. Odporność społeczna wymaga ujęcia w spójne ramy analityczne, opierające się na wiedzy naukowej i doświadczeniach praktycznych, które zaoferują właściwą perspektywę – adekwatną do dzisiejszych wyzwań związanych intensyfikacją zagrożeń i zmian, przed którymi stają społeczeństwa².

Przegląd literatury pozwala zidentyfikować wiele czynników korelujących z możliwościami osiągania odporności przez lokalną społeczność. Rozpatrywane są one – bądź mogą być – w różnych kontekstach, np. w odniesieniu do rodzaju zagrożenia czy specyficznych cech charakteryzujących społeczność. Wskazuje się, że odporność społeczna jest głównie kształtowana przez instytucje oraz społeczne relacje i sieci, które umożliwiają ludziom dostęp do zasobów, uczenie się na podstawie doświadczeń, a także opracowywanie i testowanie konstruktywnych sposobów radzenia sobie ze

² M. Keck, P. Sakdapolrak, *What is social resilience? Lessons learned and ways forward*, „Erdkunde: Journal of Human and Physical Geographies” 2013, t. 67, nr 1, s. 5–19, <https://doi.org/10.3112/erdkunde.2013.01.02>.

wspólnymi zagrożeniami³. Mówi się także o rozwijaniu dostępu do kapitałów pozwalających nie tylko na radzenie sobie z niekorzystnymi warunkami i dostosowywanie się do nich (zdolność reaktywna), ale także na poszukiwanie i tworzenie opcji postępowania (zdolność proaktywna) i w ten sposób rozwijania zwiększonej kompetencji (czyli pozytywnych zdolności) w radzeniu sobie z zagrożeniami⁴. Zaznaczyć też należy, że omawiane w literaturze zagadnienia związane np. z czynnikami korelującymi z możliwościami osiągania odporności przez lokalną społeczność, ze zmniejszeniem podatności społeczności na katastrofalne zagrożenia czy prowadzeniem działań zapobiegawczych ukierunkowanych na minimalizowanie negatywnych skutków katastrofy, są prezentowane dość ogólnie, za mało szczegółowo, co obniża przydatność tej wiedzy i możliwość jej praktycznego zastosowania.

Odporność społeczności jest stosunkowo nowym terminem w odniesieniu do społecznego bezpieczeństwa. Obejmuje on i rozwija wiele tradycyjnych tematów związanych ze społeczną gotowością na wypadek sytuacji kryzysowych. Akcentuje się, że społeczności bardziej efektywnie przygotowują się, reagują i odzyskują siły po katastrofach, gdy są aktywnymi partnerami w procesach decyzyjnych i w działaniach zaradczych. Podkreśla się też, że społeczność potrafi łagodzić skutki katastrof, gdy stale rozwija swoje zdolności odpornościowe w następujących obszarach: 1) angażowania się, poprzez swoich przedstawicieli, w planowanie wydarzeń związanych z poprawą bezpieczeństwa i osobistym przygotowaniem do sytuacji kryzysowych, 2) rozwijania sieci i relacji społecznych i aktywnego w nich uczestnictwa, 3) promowania przedsięwzięć związanych z poprawą przygotowania społeczności do sprawnego uczestniczenia w reagowaniu kryzysowym, 4) dążenia do uwzględniania w planach i programach zarządzania kryzysowego sił i środków, które wspierają funkcjonalne potrzeby osób z grup ryzyka, 5) tworzenia planów skutecznego reagowania na potrzeby życiowe członków społeczności po katastrofie, 6) uczestniczenia w tworzeniu planów odbudowy mienia jednostkowego i społecznego, które należy uruchamiać natychmiast po katastrofie.

Widzimy, że wzmacnianie odporności powinno opierać się na rzetelnej wiedzy, umiejętnościach i dobrych praktykach z zakresu uczestnictwa publicznego, zarządzania kryzysowego i ograniczania ryzyka katastrof. Wymaga też kompetencyjnego rozwoju społeczności, który: 1) uwzględnia międzyludzkie różnice związane z wiekiem, płcią, sprawnością psychofizyczną, pochodzeniem kulturowym i językowym, statusem społeczno-ekonomicznym bądź jakimkolwiek innym aspektem różnorodności,

³ B.C. Glavovic, *Waves of adversity, layers of resilience: Floods, hurricanes, oil spills and climate change in the Mississippi Delta*, [w:] *Adapting to Climate Change. Lessons from Natural Hazards Planning*, red. B. Glavovic, G. Smith, Springer, Dordrecht 2014, s. 369–403, https://doi.org/10.1007/978-94-017-8631-7_15.

⁴ B. Obrist, C. Pfeiffer, R. Henley, *Multi-layered social resilience: A new approach in mitigation research*, „Progress in Development Studies” 2010, t. 10, nr 4, s. 283–293, <https://doi.org/10.1177/146499340901000402>.

a także 2) implikuje podejścia włączające i angażujące różne grupy osób, społeczności i organizacji, wykorzystując ich mocne strony i uwzględniając słabości. Wzmacnianie odporności wymaga więc społecznego zaangażowania, gdyż odporności na katastrofy nie można rozwijać bez udziału społeczności ani w jej imieniu. Niezbędna jest aktywność osób, grup, organizacji – niezależnie od tego, czy związane są one z rządem, administracją samorządową, organizacjami pozarządowymi czy sektorem prywatnym. Społeczne zaangażowanie łączy wszystkich interesariuszy w dziele przygotowania i realizacji programów mających na celu zmniejszanie ryzyka katastrof oraz wspieranie odporności.

Świadomość znaczenia odporności społeczności dla jej bezpieczeństwa staje się coraz bardziej powszechna, ale zrozumienie, jak przygotowywać i wykorzystywać różnorodne programy i zasoby do budowania odporności, stanowi poważne wyzwanie. Niezbędna staje się strategia – wyznaczająca kierunki działań i sposoby postępowania uwzględniające społeczną i terytorialną specyfikę – którą społeczności mogłyby sukcesywnie wdrażać z zamiarem wzmocnienia swojej odporności na katastrofy. Faktem jest, że społeczności wdrażają wiele różnych przedsięwzięć z zamiarem wzmocnienia swojej odporności, ale w tych działaniach trudno jest dostrzec społecznie aprobowaną myśl przewodnią. Wiązać to można z metodycznymi niedostatkami, które sprawiają, że zarówno podmioty rządowe i pozarządowe, jak i społeczności mają minimalne możliwości dzielenia się doświadczeniami z działań na rzecz budowania i/ lub wzmacniania swojej odporności na katastrofy czy omawiania, w jaki sposób angażować i integrować interesariuszy do wspólnych działań. Stąd lokalnym władzom, społecznościom i ich partnerom trudno jest syntetyzować informacje związane z własnymi doświadczeniami. Jeszcze trudniej jest im integrować te informacje z informacjami czerpanymi z zasobów literatury po to, by rozjaśniać problemy lokalnego bezpieczeństwa, co stanowiłoby podstawę lokalnego planowania kryzysowego. Z powyższego widać ogrom potrzeb w zakresie wiedzy wyjaśniającej uwarunkowania odporności lokalnej społeczności, którą lokalne władze i społeczności mogłyby wykorzystywać w planowaniu i realizacji przedsięwzięć włączających społeczności do działań służących poprawie bezpieczeństwa – poprzez czynienie tych społeczności bardziej odpornymi.

Tematyka artykułów zebranych w niniejszym numerze „Bezpieczeństwa. Teorii i Praktyki” dotyczy uwarunkowań odporności społecznej na zagrożenia kryzysowe. Przyjęcie odporności jako podstawowego podejścia do przeciwdziałania klęskom żywiołowym oznacza określenie uwarunkowań i obszarów działań, w których różne zakresy naszej pracy mogą się wzajemnie uzupełniać i wzmacniać.

W numerze prezentowane są wyniki dociekań badawczych autorów nad odpornością na naturalne klęski żywiołowe i katastrofy spowodowane przez człowieka, które stanowić mogą punkt wyjścia do dalszych partnerskich dyskusji i prac badawczych. Autorzy rozpatrują odporność w odniesieniu do zdolności przetrwania trudnej

sytuacji i/lub szybkiego wyjścia z niej, a także wyprzedzania ryzyka i stawiania czoła wyzwaniom, zanim się pojawią. Patrzą też na odporność jako na zdolność systemu, społeczności lub społeczeństwa narażonego na zagrożenia do przeciwstawiania się, absorbowania, przystosowywania się, adaptowania, przekształcania i odzyskiwania sił po ustąpieniu zagrożenia w odpowiednim czasie i w sposób efektywny, w tym poprzez zachowanie i przywrócenie podstawowych struktur i funkcji systemu. Autorzy z jednej strony prezentują teoretyczne i metodologiczne ujęcia oceny odporności państwa i społeczeństwa na zagrożenia kryzysowe, a z drugiej – praktyczne podejścia i narzędzia budowania odpornych społeczności. Uwaga autorów koncentruje się też na zdolności adaptacyjnej, którą traktują jako kluczową, bo odporność to nie tylko zdolność przetrwania kryzysowego zagrożenia, ale przede wszystkim adaptacyjna zdolność do radzenia sobie z nim. Z tej perspektywy analizują też przygotowanie jednostek i społeczności do właściwego reagowania na zagrożenia związane z dezinformacją i wskazują na znaczenie przeciwdziałania dezinformacji w budowaniu odporności państwa i jego instytucji na zagrożenia hybrydowe. Podkreślają wagę edukacji międzykulturowej i przygotowania strzeleckiego młodzieży w aspekcie budowania odporności społecznej. Ważnym elementem rozważań jest odporność jednostkowa i sposoby działania sprzyjające jej wzmocnieniu.

